

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 2 Sayı: 2 Ağustos 2019

ss. 1036-1063

Makalenin Geliş

Tarihi

02/08/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

23/08/2019

Yayın Tarihi

30/08/2019

HÂKİM SEYYİD MEHMED EFENDİ'NİN TERCEME-İ ESRÂR-I TEVHÎDİYE ADLI ESERİ

Yakup POYRAZ²

Mehmet Ârif ARICI³

ÖZET

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye*'si, Fahreddîn-i Irâkî'nin aslı Farsça yazılmış *Leme'ât* isimli eserini Türkçe açıklamak için kaleme aldığı şerhtir. Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Fahreddîn-i Irâkî ve Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin eserleri, yaşamları, edebî anlayışları ile tasavvuf mefhumu ele alınarak genel bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın konusu olan "*Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye*" birinci bölümde biçimsel; ikinci bölümde ise metinsel olarak incelenmiştir. Bu çalışma vesilesiyle daha önce tespit edilmemiş ve üzerinde çalışma yapılmamış Hâkim'e ait aşk üzerine yazılmış bir eser günümüz harfleriyle yayınlanarak bilim dünyasına sunulması ve aynı zamanda *Leme'ât* için yazılmış şerhlerden farklı bir şerh metnini günümüz edebiyatına kazandırmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâkim, Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye, Dîvân Edebiyatı, Fahreddîn-i Irâkî, Şerh.

¹ Bu makale, Doç. Dr. Yakup POYRAZ danışmanlığında tamamlanan *Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye Adlı Eseri* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. yakuppoyraz@ksu.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-2443-7533

³ M.E.B., Eski Türk Edebiyatı Uzmanı, maarifarici@gmail.com Orcid ID: 0000-0002-2487-8825

HAKIM SEYYİD MEHMED EFENDİ'S WORK CALLED TERCEME-I ESRAR-I TEVHIDIYE

ABSTRACT

Hakim Seyyid Mehmed Efendi's *Terceme-i Esrar-ı Tevhidiye* was a written annotation in Turkish to explain the piece called *Leme'at* of Fahreddin-i İraçî that was originally written in Persian. The study is composed of an introduction and has two parts. In the introduction, Fahreddin-i İraçî and Hakim Seyyid Mehmed Efendi's works, their lives, their literary understandings and mysticism conception were examined by giving general information. The work "*Terceme-i Esrar-ı Tevhidiye*" being the subject of our study was examined in a stylistic manner in the first part and examined in a textual manner in the second part. In this study, a work about love belonging to Hakim, which has not yet been identified and studied, will be published by the letters of today and presented to the world of science. In addition, a different text apart from the annotations written for *Leme'at* will be acquired for today's literature.

Keywords: Hakim, Terceme-i Esrar-ı Tevhidiye, Classical Turkish Literature, Fahreddin-i İraçî, Commentary.

GİRİŞ

Risâle kelimesi sözlüklerde bir konuya, bir ilme ve fenne dair muhtasar eser olarak tanımlanırken Kâtib Çelebi, "bir meseleyi özetle ele alıp inceleyen ve o konudaki neticeyi ortaya koyan kısa metin" şeklinde târif eder (Uzun, 2008: 114).

Risâle, geleneksel edebî kategorilerden herhangi birine dâhil edilip isimlendirme imkânı bulunamayan çalışmalar için de genel başlık vazifesi görmüştür.

Terceme-i Esrar-ı Tevhidiye, bir tasavvuf risalesi olmakla birlikte adından da anlaşılacağı üzere tevhid (birleme) örneğidir. Türk-İslâm edebiyatında konusu Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları ve bunların varlık âlemine yansımaları olan manzum-mensur edebi türe "tevhid" adı verilir (Uzun, 2012: 24).

Çalışmamızın konusu olan risâle, Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 3541/2 numarada bulunan *Terceme-i Esrar-ı Tevhidiye* adlı Hâkim Efendi'ye ait tercüme bir tasavvuf risâlesidir. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin çevirisini yaptığı bu eserin kütüphane katalog bilgisinde Şeyh İraçî'ye ait aslı Farsça olan '*Risale-i Tasavvufat*' isimli eserin çevirisi olan *Terceme-i Esrar-ı Tevhidiye* olduğu bildirilir. Ağırlıkla üzerinde durduğumuz konu ise bu eserin günümüz

Türkçesine transkribe edilerek aktarılması ve eserin Irâkî'ye ait herhangi bir tasavvuf risâlesi değil; "*Leme'ât*" adlı eserinin Hâkim tarafından yapılmış şerhi olduğunu ortaya koyabilmektir. *Leme'ât* 13. Yüzyıl Anadolu coğrafyasında kaleme alınmış bir sûfi metindir. Müellifi Irâkî, Mevlana'nın sema meclislerinde bulunmuş, Konevi'nin nazarî irfan derslerine katılmış önemli bir mutasavvıftır. Şiir ve düzyazı karışımı bir eser olup eserde Arapça ve Farsça birlikte kullanılmıştır.

Irâki eserini Konevi'nin hankâhında yazmıştır. *Leme'ât*, Sadreddin Konevi tarafından İbn-i Arabî'ye ait olan *Fûsûsu'l-Hikem*'in özü olarak nitelendirilir. Irâki, Konevi'nin derslerinde dinlediği *Fûsûsu'l-Hikem*'in 27 fass olan her bir fassına mukâbil bir lem'a olarak eserini tasarlamıştır. *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiyye*'de de saniha olarak adlandırılan yirmi yedi bölüm mevcuttur. Eser ehemmiyetinden dolayı birçok kez şerh edilmiştir. Ulaşılabilen şerh sayısının otuz iki olduğu bilinmektedir (Çime, 1996: 48-79). Fakat bunlar içerisinde Hâkim'e ait olan şerh bulunmamaktadır.

1. Şeyh Irâkî ve Hayatı, Edebî-Mutasavvuf Kişiliği, Eserleri

Fahreddin-i Irâkî, 13. yüzyılda yaşamış sûfi bir şairdir. Saygın bir ailede yetişmiş, tüm akli ve nakli ilim sahalarında ders verebilecek derecede iyi bir eğitim almıştır. *Uşşâknâme (On Fasıl)*, *Leme'ât*, *Dîvân*, *Irâkî'nin Mektupları ve Tasavvufî İstilahlar Risâlesi*'nden oluşan manzum ve mensur eserleri vardır. Eserlerini tasavvufun etkisi altında, âşıkane ve ârifane bir dille kaleme almış; tevhid sırlarını, hakiki aşkı anlatmıştır. Şiirlerinin güç ve anlaşılmaz tarafı nispeten az olup kelimeler genellikle bilinen anlamlarıyla kullanılmıştır. Kirmânî, Senâî, Attâr, Mevlâna ve Sadî gibi şairlerin etkisi altında kalmış, onların şiirlerinden tazminlerde bulunmuştur. Hâfız ve Câmî gibi kendinden sonra gelen bazı şairlere de örnek olmuştur (Değirmençay ve Çağlayan, 2017: 19).

Fahreddin-i Irâkî'nin yaşam öyküsüne ilişkin bilgiler sunan hemen tüm eserler onun *Divân*'ına yazılan mukaddimeden yola çıkarlar. Bu mukaddimenin yazarı ve yaşadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Irâkî'nin eserlerinde kendi hayatı ile ilgili somut bilgilere yer vermemesi ise ihtimaldir ki benimsediği tasavvufî tavır ve neşveden kaynaklanır. Hemedân yakınlarında bir köy olan Kumcân'da 1213 yılında dünyaya gelen Irâkî'nin ismi, Fahreddin İbrâhîm bin Büzürmihr'dir. 17 yaşında "nakli ve akli" ilimlerde icâzet alan Irâkî, Hemedân'da bulunan "Şehristân" medresesinde ders vermeye başlamıştır.

Rivâyet edilen menkıbeye göre bir gün medresede ders verirken ansızın içeriye giren bir grup Kalenderî dervîşi gazeller eşliğinde semâ edip raks etmeye başlarlar. Dervişlerin etkisinde kalan Irâkî, medresedeki görevinden istifa ederek Kalenderî dervişlerle Hemedân'dan ayrılmış, gezgin bir dervîş olarak Fars ve Hind topraklarına seyahatlerde bulunmuştur. Bir süre sonra bu Kalender dervişlerin yolu Sühreverdiyye şeyhi Bahâeddîn Zekerıyyâ Mültânî'nin (ö.1262) Mültan'daki zâviyesine düşer. Irâkî, Zekerıyyâ Mültânî'nin nezâretinde halvete girer. Halvete gireli henüz on gün geçmemiştir ki kendisine gelen bir hâl ile şu gazeli söylemiştir:

Şular kim sundular bâde ile bir câm

Ânu sâkî gözünden ittiler vâm

Irâkî'nin içinde bulunduğu vecd hâli, bu duruma pek de alışık olmayan hânkâhın diğer mensuplarınca hoş karşılanmamıştır. Çünkü ibadetle geçirilmesi gereken bir zaman diliminde Irâkî, gazeller söylemektedir. Fakat Şeyh Zekerıyyâ bu durumdan rahatsız olmamış ve Irâkî'nin şiirler söylemesine izin vermiştir. Şeyh kendisine verdiği önemi izhar etmek için hırkasını ona giydirmiş ve onu kızıyla evlendirmiştir. Hem şeyhi hem de kayınpederi olan Şeyh Bahâeddîn, Irâkî'ye olan sevgisini çok da belli etmemiştir.

Şeyhi Bahâeddîn Zekerıyyâ'nın vefatı ile Mekke ve Medine'ye gidip hac farızasını yerine getirdikten sonra Şam yoluyla Konya'ya gelmiştir. Burada saygı duyduğu Sadreddîn-i Konevî'nin hizmetine girmiştir. Irâkî, Sadreddîn'in hankahlarına sürekli gidip gelmiş ve bu gidip gelmelerde orada Mevlanâ Celâleddîn-i Rûmî ile tanışmıştır. Irâkî bu tanışmadan sonra daha çok Mevlanâ'nın medresesine gidip orada semâ meclislerinde huzur bulmuştur. Ancak Irâkî'nin Sadreddîn-i Konevî ile ilişkisi şeyh ile müridi arasındaki dostluk ilişkisi gibi olmuştur.

Sadreddîn-i Konevî'nin Irâkî için Zekerıyyâ Mültânî'den sonra ikinci bir şeyh olduğu söylenebilir. Irâkî, Konevî'nin *Fusûsu'l-Hikem* ve *Fütühât-ı Mekkiyye* derslerine iştirak etmiştir. Dinlediklerinden hareketle Irâkî, *Leme'ât*'ı kaleme almış, Konevî'ye eseri takdim etmiş, Konevî eseri okuyunca “Ey Irâkî! Allah erlerinin sözlerinin sırlarını aşikâr etmişsin. Gerçekte *Leme'ât*, *Fusûs*'un özüdür.” demek suretiyle onu takdir etmiştir. Sadreddîn-i Konevî'nin her iki şeyhi İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Evhadüddîn Kirmânî'nin (ö. 635/1238) Irâkî'nin düşüncelerinde, özellikle de Kirmânî'nin Irâkî'nin yazım tarzında etkileri büyüktür.

Ayrıca Irâkî'nin Mevlevîlik tarihinde önemli bir yeri olan Şems-i Tebrizî ile Baba Kemâl Cendî'nin tekkesinde karşılaştığına ilişkin de bazı rivâyetler vardır. Konya'da bulunduğu sırada kendisini himâye eden ve ona mürid olan Emir Muînüddîn Süleyman Pervâne (ö. 676/1277) Tokat'ta onun için bir zaviye inşa ettirmiştir. Muînüddîn'in Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra Irâkî, evvelâ Sinop'a ardından da Mısır'a gitmiştir. Muînüddîn gibi Mısır Sultanı da onun müridi olmuş ve sultan onu "şeyhu's-şüyûh" ilân etmiştir. Mısır'da kaldığı süre tam olarak bilinmeyen Irâkî oradan Şam'a geçmiş, Şam'da da şehrin ileri gelenlerince çok iyi bir şekilde karşılanmıştır. Oğlu Kebîrüddîn de Mülân'dan Şam'a gelerek babasının hizmetinde bulunmuştur. Irâkî, 8 Zilkâde 688'de (23 Kasım 1289) 78 yaşında iken vefat etmiştir. Şam'da Sâlihiyye Mezarlığı'nda İbnü'l-Arabî'nin türbesi yanına defnolunmuştur (Safâ, 2005: 33-34).

Irâkî tasavvuf tarihi açısından çok yönlü ve renkli bir sûfidir: O'nun melâmî ve kalenderî-meşrep bir yapıya sahip olması, Sühreverdiyye tarikatına intisap etmesi, Ahmed Gazzalî'nin yazım tarzını benimseyerek benzer konuları ele alması, Mevlânâ'nın semâ meclislerinde bulunması, Konevî'nin nazari irfan derslerine katılması vb. hususlar çok yönlülüğünü ve renkli kişiliğini göstermektedir.

Irâkî'nin eserlerinde bulunan vahdet-i vücud nazariyesi islamî tasavvuf çerçevesinde methedilmiştir. Özellikle İbnü'l Arabî vahdet-i vücud'u manzum bir şekilde övmüştür. Irâkî âşık ve mâşuku mutlak aşkın tamamı ve zuhuru veya vücudu olarak yorumlar. Âşığın mâşuktan var olması bir hakikat olarak telâkki edilmiştir. Irâkî; aşkı, âşığı ve maşuğu bir olarak kabul eder. Âşık maşuğun gözüne baktığında o vakit kendisini görür mâşuktan ayrılrsa bile bunun dışında kıvrılmış çeşitli şişlerden, rengarenk olmuş renklerden ve çeşitli isimlerden oluşan bir nurdur. Eğer bunun dışında olursa Irâkî'nin asıl görüşü olan vahdet sonucunun çoğunluğuna ulaşamaz. Uzlet, Irâkî'nin meramı değildir. Âşık, hicaplar âşikâr olana kadar her gözde ve bütün eşyalarda bulunmalıdır. Âşık kendini bulduğunda ve her neye bakarsa dostu görür. Irâkî bu şekilde ahireti övmektedir yeniden ortaya çıkışı Hakk'ın çehresindedir. Bu aşamada bu görünüş kalbi tecelliden ve yaradılışın olgun örneğinden daha olgundur. O, bu şekildeki asıl görüşün düşüncesini reddeder. Irâkî ârifâne ve âşıkane gazeller yazarak Fars dilini derinden etkileyecek eserler yazmıştır. Irâkî'nin tarzı, yapmacık değildir. Dili daha çok konuşma diline yakındır. O bilinen tabirleri ve sade kelimeleri kullanmıştır ve onlara sembol anlamlar ve şairane kavramlar eklemiştir. Irâkî Arapça kelimeleri uyumlu bir şekilde kullanmış ve onlara anlam değeri katmıştır.

Bununla birlikte tasavvufun meşhur ıstılahlarını çok fazla kullanmıştır (Muhteşem, 2007:36-40). Irâkî, yazdığı ârifâne ve âşıkane gazellerle -aslında aşk onun doğasının baskın bir karakteridir- her ne kadar ders arkadaşlığı yaptığı Ekberî ekolün diğer mensuplarına nazaran pek velûd bir yazar olmasa da Fars dilinin şâheseri sayılabilecek ve Fars diline derinden etkilerde bulunacak eserler kaleme almıştır. Eserleri *Külliyât-ı Şeyh Fahrüddîn İbrâhim-i Hemedânî el-Mütehallas bi-Irâkî* adıyla bir kitap hâlinde yayımlanmıştır. Külliyât içerisinde kaside, terkîb-i bend, terci-i bend, rubâî ve kıtalardan oluşan *Dîvân*'ından başka *Uşşâknâme*, *Istlâhât-ı Sufiyye* ve *Leme'ât* adlı eserleri yer almaktadır.

Deh-fasıl, *Dehnâme*, *Aşknâme*, *Kâşifu'l-Esrâr-ı Sübhânî* gibi başka isimlerle de anılan ve Fars dili-edebiyatında yeni bir poetik tarz olarak kabul edilen *Uşşâknâme*, aruzun hafif bahrinde yazılmış ve Şemseddîn Cüveynî'ye ithâf edilmiştir. Mesnevî ve gazel formunu muhtevi 1065 beyitlik, tasavvufî aşka ilişkin Farsçada bilinen en eski eserlerden birisidir. Tevhid ilkeleri, insanın varlığa gelişi ve varlığına ilişkin bir girişle başlayan eser, Peygamber'e na't, dört halifeye na't, meliklere nasihatla devam eder. Peşi sıra on fasıl (Deh-fasıl) gelir, aşk bahsi ele alınır. *Uşşâknâme*, A. J. Arberry tarafından *The Song of the Lovers* başlığıyla İngilizceye çevrilmiştir (Oxford, 1939). Eserin Irâkî'ye âidiyyetine ilişkin bir makale kaleme alan Julian Baldick, Paris'teki bir elyazmasının girişindeki notlardan hareketle *Uşşâknâme*'nin Irâkî'nin yakınlarında bulunan Atâî isimli birisine ait olduğunu ifade etmektedir. Ancak bununla beraber, bu kanaatin aksine Paris nüshasından daha eski nüshalarda ve *el-Leme'ât fî Şerh-i Leme'ât-ı Irâkî* gibi bâzı kadîm eserlerde *Uşşâknâme*'nin Irâkî'ye âit olduğuna ilişkin bazı delillerin varlığından ötürü eserin Irâkî'ye âidiyyetinde herhangi bir şüphe olamayacağını söyleyen kimi araştırmacılar da vardır.

Istlâhât-ı Sufiyye adlı küçük risâlesinde Irâkî, özellikle tasavvuf şiirinde kullanılan ıstılahlar ve mazmunları izah etmiştir. Üç bölümden oluşan risâlede yaklaşık 328 kavram kısa kısa cümlelerle açıklanır. Birinci bölümde mâşûkun isimlerine, ikinci bölümde âşık ve maşuk arasında kullanılan isimlere, üçüncü bölümde ise bâzıları mâşûku ilgilendirse de daha çok âşıkın hâllerine dair kavramlar yer almaktadır. Ele alınan kavramlar ve kavramlara verilen karşılıklar sūfî muhayyiledeki canlılığın nâdîde örnekleri arasında okunabilir. Risâle Nurettin Bayburtlugil tarafından Süleymâniye Kütüphânesi'nde bulunan bir mecmûanın 41b-48b arasında yer alan yazma nüshası ile Saîd Nefisi'nin *Külliyât-ı Irâkî*'de neşrettiği bölümü karşılaştırılarak ortak bir metin oluşturmak suretiyle *Istlâhât-ı Ehl-i Tasavvuf* adıyla dilimize çevrilmiştir.

Uşşâknâme'de olduğu üzere *Istlâhât*'ın da Irâkî'ye nispetinde bâzı sorunlar vardır. Bu eserin kavramlardaki benzerliklerinden ötürü XIV. yüzyılda yaşayan Şerefüddîn Hüseyin bin Ülfetî Tebrizî adında bir sûfi müellif tarafından kaleme alınan *Reşfu'l-Elhâz fî Keşfi'l-Elfâz*'ın başka bir tarzı olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca mezkûr eserlerin dışında kütüphâne kayıtlarında *Risâle Der Tasavvuf ve Ahlâk*, *Risâle-i Telkîniyye* ve *Risâle-i Kudsiyye* adlı risâleler de Irâkî'ye nisbet edilmektedir. Irâkî nesirde olduğu kadar nazımda da ustadır. Nazım-nesir karışık eserleri de önemlidir. Bunlar arasında en önemlisi *Leme'ât* olarak karşımıza çıkar.

2. Leme'ât

XI. asırdan itibaren gerçekleşen olaylar, bir yandan yeni bir vatan edinmemize bir yandan da münevverlerimizin yazılı ve sözlü katkılarıyla kültür atlasımızın zenginleşmesine vesile olmuştur. Anadolu topraklarının yurt edilmesinden sonra önemli kültür merkezlerimizden biri olan Konya'da Mevlana'nın ve Konevî'nin sohbet aydınlığından geçenlerden biri de Fahreddîn Irakî'dir. Bu müellifin XIII. yüzyılda yazdığı Lemaât'ı tasavvuf çevrelerince önemsenen eserlerdendir (Vural, 2017: 119).

Sadreddîn-i Konevî'nin "Leme'ât be hakikat Lübb-i Fusûs est" yani *Fusûsu'l-Hikem*'in özü olarak nitelendirdiği Arapça "ışılta, parıltı" anlamına gelen "lem'a" kelimesinin çoğulu olan *Leme'ât*, Fahreddîn-i Irâkî'nin, Ahmed Gazzali'nin *Sevânih*'i kendisine örnek alarak şiirle düz yazıyı bir arada yazdığı, Arapça ile Farsçanın beraber kullanıldığı bir eserdir (Muhteşem, 2007: 18). Eserin her bölümü Lem'a olarak adlandırılmıştır. Irâkî, *Leme'ât*'ı Sadreddîn-i Konevî'nin hankâhında 668-670 (1289/1289) yıllarında telif ettiği en önemli eseridir. Bu risale, bir ön söz, mukaddime ve yirmi sekiz *Lem'adan* oluşmaktadır. Fakat bazı bibliyografik eserlerde eserin bölüm sayısının 27 olduğunu savunanlar da vardır.

Eserin 27 lem'adan oluştuğunu düşünenlerin öne sürdükleri kanıt, yazarın her bir lem'ayı Sadreddîn-i Konevî'nin (ö.1274) derslerinde dinlediği *Fusûsu'l-Hikem*'in 27 fass olan her bir fassına mukâbil bir lem'a olarak tasarlamasıdır. *Leme'ât* yer yer manzum parçalarla süslenen aşk, âşık ve maşuk kavramlarının yorumlandığı bir eserdir. Eserde kendinden şiirler vermiştir ve bu iş onun nesrini daha da ahenkli kılmıştır.

Edebî lâtifeler de mana yönünden seçkindir. Onun doğallığı ölçülü ve ahenklidir. En iyi yorumlayanının İbn-ül Arabî olduğu düşünülen bu eseri,

İrâkî kendi üstadı Sadreddîn-i Konevî'ye takdim etmiştir. Sadreddîn, onu tebrik edip alnından öpmüş ve gözlerine bakarak şöyle demiştir: “Fahreddîn-i İrâkî insanların sırrını açıklamış ve *Leme'ât* gerçeklerle iç içe geçmiştir.” *Leme'ât* üzerine bir çok şerhler de yapılmıştır. Bunlardan biri İstanbullu Şehid Ali Kütüphanesi'nde 1257 numaralı eserdir. Şah Ni'metullah Velî de İrâkî'nin *Leme'âtı* üzerine şerh yazmıştır, en ünlü şerh yapanlardan biri olan Nureddîn Abdurrahman-i Camî de *Eşi'attü'l-Lema'at* adında İrâkî'nin *Leme'âtı* üzerine şerh yapmıştır. *Leme'ât*'ın bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. 1982 yılında Saffet Yetkin tarafından *Parıltılar* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Muhteşem, 2007: 58-70). Fûsus'ül Hikem ve Mesnevî şârihi Ahmet Avni Konuk, bu eseri de Kitâb-ı Lemaât Tercümesi adıyla şerh ve tercüme etmiştir.

İrâkî, *Leme'ât*'te âlemde aslolanın aşk olduğunu ve aşkın her şeye nüfuz ettiğini, aşka dair ne söylene onun içerdiği hakikatleri karşılamaşının mümkün olmadığını anlatmaktadır. Gerek hubb densin, gerekse aşk densin fark etmemektedir. Zîra tasavvufi ıstılahta herhangi bir sınır yoktur. Eserin kütüphanelerde yer alan pek çok yazma nüshası okunurluk oranının ve etki alanının ispatıdır (Ritter, 1942: 95). Ayrıca eser ehemmiyetinden, derinliğinden dolayı çok kez şerh edilmiştir. Bunlardan tespit edilenler aşağıda sıralanmıştır:

1. Dervîş Ali bin Yûsuf el-Gergerî, Şerh-i Leme'ât
2. Şeyh Yâr Ali Şîrâzî, el-Lemehât fi Şerhi'l-Leme'ât
3. Şâh Ni'metullah Velî Kirmânî, Şerh-i Leme'ât
4. Sâinüddîn Türke İsfahânî, Dav'u'l-Leme'ât fi Şerhi'l-Leme'ât
5. Emîr Abdullah Berziş-âbâdî, Şerh-i Leme'ât
6. Seyyid Muhammed Nûrbahş, Şerh-i Leme'ât
7. Burhâneddîn Abdullah Hatlânî, Şerh-i Leme'ât
8. Abdurrahmân Câmî, Eşi'atü'l-Leme'ât
9. Mevlânâ Semâeddîn Dehlevî, Havâşî-ber Leme'ât
10. Mevlânâ Abdulgafûr Lârî, Hâşîye-i Eşi'atü'l Leme'ât
11. Mevlâna Hâvûrî - Şerh-i Leme'ât
12. Ali el-Kirmânî, İn'ikâsu Eşi'ati'l-Leme'ât

13. Abdulkuddûs Gengûhî, Şerh-i Leme'ât
14. Şeyh Nizâmeddîn Tâniseri, Ma'denu'l-Esrâr
15. Şeyh Nizâmeddîn Tâniseri, Tecelliyâtü'l-Cemâl
16. Abdunnebi Şüttârî, Şevâriku'l-Leme'ât
17. Şâh Habîbullah Kannevcî, Hâşiye-i Leme'ât
18. Şeyh Muhammed Hüseyin Uşşâk, Hâşiye ber-Leme'ât.
19. Derviş Osman bin Süleyman, Şerh-i Leme'ât-ı Irâkî
20. Allâme Abdulkâdir Erbili, Şerhu'l-Leme'ât
21. Ya'kûb Han Kâşgarî, Şerh-i Leme'ât-ı Irâkî
22. Muhammed Zâhid, Şerh-i Leme'ât
23. (Şârihi meçhûl), Fütûhât der Şerh-i Leme'ât
24. (Şârihi meçhûl / Sekkâkî?), Şerh-i Leme'ât
25. (Şârihi meçhûl), Neş'etü'l-Aşk (h.8.yy)
26. (Şârihi meçhûl), et-Tenbihât fi Şerh-i Leme'ât (1459)
27. (Şârihi meçhûl), Şerh-i Leme'ât
28. (Şârihi meçhûl), Şerh-i Leme'ât
29. (Şârihi meçhûl), Şerh-i Leme'ât-ı Irâkî
30. (Şârihi meçhûl), Şerh-i Leme'ât-ı Irâkî
31. (Şârihi meçhûl), Meşâriku'l-Leme'ât
32. (Şârihi meçhûl), Şerh-i Dibâce-i Leme'ât

Muhammed Ahter Çime'nin *Leme'ât* şerhleri konulu makalesinde bu şerh ve şârih listesinin yanısıra konuyla ilgili aralarında Ahmet Avni Konuk, Saffet Yetkin gibi isimlerin de bulunduğu kimi araştırmacıların bahsi geçen eser şerhlerinin çeviri yazı ve incelemesi bulunmaktadır (Alkan, 2011: 22-24). W.C. Chittick ve P. L. Wilson tarafından 1982 yılında *Divine Flashes* adıyla

İngilizceye tercüme edilen eser, bu sayede Batı dünyasında da tanınır ve bilinir olmuştur (Vural, 2017: 125). Hâkim Efendi'nin şerhi de bu çalışma ile gün yüzüne çıkarılacaktır.

3. Hâkim'in Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemine tekabül eden 18. yüzyılda yaşamış ve eserlerini bu dönemde kaleme almış divan şairlerindedir. Kaynaklarda doğum tarihi net verilmeyen Hâkim'in yüzyılın başında doğduğu anlaşılmakta ve ölüm tarihi ittifakla 1185/1770 olarak gösterilmektedir (Poyraz, 2007:452). Arapça ve Farsça'yı iyi bilen Seyyid Mehmed Efendi, hem devlet adamı hem vak'anüvis hem de şair kimliği ile tanınmaktadır (Erdem,1994: 67-69).

Tezkirelerde edebî kişiliğinden övgüyle bahsedilir. Eserlerini genellikle edebiyat, din ve tarih konularında kaleme alan Hâkim, çağdaşları olan Nedim ve Şeyh Gâlib gibi şairliğiyle öne çıkamamıştır. Manzum ve mensur birçok telif ve tercüme eseri, şerh ve nazireleri bulunması, çeşitli konularda yazması ve iki büyük şairle aynı asrı paylaşması, onların gölgesinde kalmasına neden olmuştur. Klasik şiir geleneğine bağlı kalan Hâkim, zaman zaman yenilik arayışlarına girerek bunları şiirlerine yansıtmış, kimi zaman da Sebk-i Hindî özelliklerini taşıyan beyitler kaleme almıştır. Tezkirelerin bir kısmı onun yalnızca tarihçiliği ve tarih düşürmesindeki ustalığı ile ilgilenmişlerdir. 1755 yılında İstanbul Boğazı'nın -Sütlüce ile Eyüp arasının-donması üzerine düşürdüğü tarih bunların en meşhurdur (Akbayar, 1996: 560).

Hâkim, İstanbul Gedikpaşa Mahallesi Cami'i imamı Bıçakçızâde Emir Çelebi diye bilinen Seyyid Halil Efendi'nin oğludur. İyi bir eğitim almış olan Hâkim Arapça ve Farsçayı Yanyalı Esad Efendi'den; tasavvufu da Bursalı İsmail Hakkı Efendi'den öğrenmiştir (İlgürel, 1997: 189).

Hâkim, vak'anüvisliği ile tanınan ve sarayın muhtelif kademelerinde işteğal etmiş bir bilginidir. Şefkat, tezkiresinde ele aldığı Hâkim için hâcegân sınıfına mensup olduğunu söyler (Kılıç, 2017: 74). 1 Haziran 1759'da cebeciler kâtibi, 15 Mayıs 1761'de sipahiler kâtibi, 4 Kasım 1766'da ikinci kez cebeciler kâtibi, son olarak da küçük ruz-nâmecilik görevini yerine getirmiştir. 1762 yılında maliye tezkirecisi olmuştur (Kütükoğlu, 1953: 71; Mehmed Süreyyâ, 996: 560; Babinger, 1982: 327).

Sâlim'e ait *Tezkiretü's-Şuarâ*'da Hâkim Seyyid Mehmed Efendinin dünyaya fazla itibar etmeyen ve dünyadan fazla beklentisi olmayan, vakûr, melâmî-meşreb bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir. O, zeki ve kabiliyetli birisidir. Bir taraftan iyi bir eğitim alarak kendini yetiştirir, bir taraftan da ünlü mutasavvıflardan feyz alır (Sâlim 2005:293).

Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu olan Sezâî Efendi'den de etkilenmiş, incelediğimiz eserin derkenarlarında dahi onun mektubatını istinsah etmiştir. Şiirlerinde Gülşenilik yanında Bektâşilik, Halvetilik ve Mevleviliğe ayrı ayrı övgülerin olması o dönemin bakış açısıyla, bir sempati ifadesi olarak yazılmıştır. Herhangi bir tarikata intisabına işaret eden bir delil yoktur (Poyraz, 2008: 15).

Mütevazı, yalın bir hayat süren Hâkim 1770 yılında vefat etmiştir (Şemseddin Sâmi, 1308: 1915). Gerek Arapça-Farsça bilgisi, gerek hat sanatına olan alakası, gerekse tasavvufi unsurları şiirlerinde sık sık işlemesi onun edebî karakterine vücûd vermiştir (İnce, 2005: 293-294).

Şairin *Dîvân*'ı üzerinde biri yüksek lisans diğeri doktora olmak üzere iki tez hazırlanmıştır. Eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında da birçok makale kaleme alınmıştır. Ayrıca yine *Dîvân*'ında yer almayan bir mi'râciyyesi neşredilmiştir. İki nüshası bulunan *Dîvân*'da mesnevî, kasîde, tahmis, terci-i bend, gazel, rubâî, kıt'a, matla' ve müfred nazım şekilleriyle yazılmış şiirler mevcuttur (Poyraz, 2008: 36). Hâkim'in manzum-mensur birçok telif ve tercüme eseri, şerhleri, nazireleri bulunmaktadır. Tezkirelerden ulaşabildiğimiz bilgilere göre bir *dîvân* şairi olan Hâkim'in yirmi eseri mevcuttur.

Çalışmamızın konusu olan bu eser de Hâkim'in tercüme ettiği bir eser olmakla birlikte, eserin incelenmesi tasavvuf ve edebiyat yönünden ehemmiyet arz etmektedir. Hâkim hakkında bilgi bulabildiğimiz belli başlı kaynaklar şunlardır:

1. Şefkat, Tezkire-i Şu'arâ
2. Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu'arâ
3. Râmiz, Âdâb-ı Zurâfâ
4. Ârif Hikmet Bey, Ârif Hikmet Bey Tezkiresi
5. Müstakim-zâde Süleyman Sâ'deddîn Efendi, Tuhfe-i Hattâtîn

6. Fatîm Davud, Hâtîmetü'l-Eşâr
7. Es'ad Mehmed Efendi, Bağçe-i Sefâ-endûz
8. Sâlim Efendi, Tezkiretü's-Şu'arâ
9. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih
10. Mehmed Cemâleddîn, Osmanlı Tarihi ve Mürevvihleri (Âyine-i Zurâfâ)
11. Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye)
12. Bursalı Mehmed Tâhir, Osmânî Müellifleri
13. Şemseddin Sâmi, Kâmûsu'l-'Âlâm

Hâkim eserlerinde Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler kaleme almıştır. Tarih düşürmedeki ustalığını bahsi geçen bütün kaynaklar kabul etmektedir. Hâkim'in şiirlerinin insana hoş gelen bir yönü vardır, seçtiği sözcüklerle düşünceleri uygunluk gösterir. Dili genellikle yalın olmakla beraber istendiğinde zor anlaşılacak bir üslûba kayar ve kendisinin güçlü ve zor anlaşılır bir şair olduğunu iddia eder. Hâkim'in şiirleri âşıkânedir.

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, vak'anüvis olduğu tarihlerde kaleme aldığı eserleri, özellikle Tarihi ile tanınmıştır. Ancak kendisinden sonraki vak'anüvislerden Vâsıf'ın Hâkim Tarihi ile ilgili kullandığı ifadeler yapıtın önemsizmiş gibi görünmesine neden olmuştur. Vâsıf bu konudaki ifadelerini hakarete vardırarak kadar ileriye götürmüştür. Belki de bu gibi nedenlerden dolayı Hâkim üzerinde fazlaca durulmamıştır. Ancak bunun doğru olmadığını ve Hâkim Tarihi'nin önemli bir yapıt olduğunu Bekir Kütükoğlu kaleme aldığı üç makale ile ortaya koymuştur. Hatta bununla da kalmayıp Vâsıf'ın önemli ölçüde kaynak olarak kullandığı Hâkim Tarihi ile ilgili ifadelerin gerçeği yansıtmadığını ve gerçekte Vâsıf'ın kendi yapıtının eksiklerle dolu olduğunu ispatlamıştır. Vâsıf'ın Hâkim Tarihi ile ilgili kullandığı ifadelerin kusur ve nakısa olarak değil tabii bir zaruret olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Kütükoğlu, 1953: 74). Burada ayrıca Hâkim'in yazarlığı ve tarihçiliğine de kısaca değinmek gerekir. O, "Hâkim Tarihi" diye anılan eserini vak'anüvislik geleneğine uygun olarak kaleme almış; ancak edebî zevkini de yapıtına yansıtmıştır. Bol miktarda Türkçe, Arapça ve Farsça beyitler, düşürdüğü tarihler ve kıt'alarla yapıtını süslü düzyazı biçimine getirmiştir. Hatta yapıtında ağır ve girift bir dil kullanması zaman zaman eleştirilmiştir.

Arapça ve Farsçayı iyi bilen Seyyid Mehmed Efendi hem devlet adamı, hem vak'anüvis hem de şair kimliği ile tanınmaktadır. Hâkim, sarayın muhtelif kademelerinde iştigal etmiş bir bilgindir. Şefkat, tezkiresinde ele aldığı Hâkim için hâcegân sınıfına mensup olduğunu söyler.

Gerek Arapça-Farsça bilgisi, gerek hat sanatına olan alakası, gerekse tasavvufi unsurları şiirlerinde sık sık işlenmesi onun edebi karakterine vücut olmuştur. Bu güne dek Hâkim'in 19 eseri tespit edilebilmişken yaptığımız çalışma ile Hâkim'e ait bu tasavvuf risalesinin herhangi bir tasavvuf risalesi olarak arşivlerde yer bulduğu, zaman zaman *Terceme-i Sevânih-i muti-l-fevâtih* olarak da anıldığı ve aslında *Leme'ât* şerhi olduğu tespit edilerek onun eserleri arasında yer verebileceğimiz yirminci eser olduğu tespit edilmiştir. Onun günümüze intikal eden ve bilgisine ulaşabildiğimiz eserleri:

1. Divân
2. Tehlisnâme
3. Nazire
4. Nefhatü'z-Zât ve's-Sıfât
5. Tevhidnâme
6. Şerh-i Kaside-i Örfi
7. Şerh-i Rubâî-i Hazret-i Mevlevî
8. Şerh-i Kaside-i Kâ'b bin Züheyr
9. Şerh-i Kaside-i Dimyâtıyye
10. İşârât
11. Risâletü'l- Medhiyyetü'l-Hakika
12. Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ
13. Terceme-i Füsûsu'l-Hikem
14. Kavâidü'l-Fürs
15. Vekâyî-i Devlet-i Âliyye bi-Kalem-i Seyyid Hâkim
16. Acâibü'l-Ahbâr fi Ahbâr-ı Seyyidü'l-Ahyâr

17. Şerh-i Dîvân-ı Şevketü'l Buhârî
18. Nazîre-i Hilye-i Hâkânî
19. Risâletü'l -Medhiyyetü'l- Hanefiyye
20. Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye (Terceme-i Sevânih-i muti-l-fevâtiḥ)

4. Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye

Çalışmamızın bu bölümünde eser üzerinde dış yapı incelemesi ve çeviri metin çalışması yapılmıştır. Risalenin dil ve üslup özellikleri, vezin ve şiir tablosu, edebî tür ve muhtevâ incelemesi yapıldıktan sonra nüsha tanıtımı, metni okumada dikkat edilen hususlar ele alınmış, metin ve derkenarlar günümüz Türkçesi ile transkribe edilmiştir. Ancak çalışmamızın sınırlı bir kısmı burada neşredilecektir.

“Ammâ ba'd Lema'ât-ı Hazret-i Şeyḫ-i 'Irâkîniñ Esrâr-ı Tevhîdiyyesinde bu za'îf nâ-tüvân Hâkim-i kemîne-i erbâb-ı 'irfân kelime-i çend ber-sebîl-i tercemânî-i sevâniḫ-i erbâb-ı 'aşḫ u maḥabbet zebân-ı vaḫt üzere imlâ vü terceme vü inşâya ibtidâr eyledim ki tâ her 'âşıkıñ âyîne-i ma'şûḫ-nümâsı ola yoḫsa mertebe-i sultân-ı 'aşḫ güncîde-i fehm ü beyân olup pîrâmen-i serâ-perde-i celâline tâ'ir-i endîşe-resîde vü çeşm-i şühûd ve her mevcûd sâḫa-i 'âzâmetin idrâk ve zîde olmaḫ mutaşavver deḡildir.”

Eserin birinci bölümünde tercüme ve telif sebebini böyle açıklayan Hâkim, eser aslının Şeyh Irâkî Hazretleri'ne ait *Leme'ât* olduğunu ifade eder.

4.1. Nüsha Tavsifi

Ankara, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu içerisinde bulunur. DVD Numarası 191'dir. Niyâzi Mısri Mehmed bin Ali Malâti'ye ait Risâle-i Sufiyye ile Yûsuf Magribî'ye ait Terceme-i Behcesü'l-Hâcis isimli iki tasavvufî eserin arasında (19a-63a arası) bulunan ve 45 varaktan müteşekkil eser; 06 Mil Yz A

3541/2 arşiv numarasıyla 17 satırlı nesih yazısı ile suyolu filigranlı, sırtı bordo meşin, ebru kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde. Eser, tasavvuf konulu bir tercüme metnidir. Hâkim'in "Risâle-i Tasavvufât" olarak adlandırdığı asıl olarak Fahreddîn-i Irâkî'ye ait "*Leme'ât*" isimli eserinin çevirisidir. Sözbaşları ve sözüstleri kırmızıdır. Yapraklar rutubet lekeli. 210x145 – 152x90 mm. ölçülerindedir. Katalog bilgilerinde *Leme'ât*'ten söz edilmez, eserin aslı adının *Risâle-i Tasavvufât* olduğu belirtilir. Hâlbuki metin içeriğinden tespit ettiğimize göre eserin *Leme'ât* şerhi olduğuna şüphe yoktur.

4.2. Eserin Biçimsel Özellikleri

Hâkim, yer yer Sebki'nin etkisiyle ağır, Arapça ve Farsça sözcüklerin ve tamlamaların yoğun olduğu bir dil kullansa da bu eserde halk diline olağanca gücüyle yaklaşmaya ve metni anlaşılabilir kılmaya gayret göstermiştir.

Dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça asıllı kimi sözcüklerin yazımında, vezin gereği "y" ünsüzünün türediği veya düştüğü görülür.

II. tekil kişi iyelik eki ve tamlayan eklerindeki ünlü seslerin, yuvarlak biçimi (u, ü) kullanılmıştır. Eserde üçlü, dördü hatta beşli sözcüklerle kurulmuş Farsça tamlamalara rastlanır.

Eserde 177 adet manzume vardır. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türü	Türkçe	Arapça/Farsça	Mısra Sayısı	Oran
Mısra	18	7	18+7	% 5,02
Beyit	46	43	92+86	% 35,74
Gazel	6	1	22+3	% 5,02
Kıt'a	35	2	190+4	% 38,96
Rubâî	12	7	48+28	% 15,26
TOPLAM	117	60	498	% 100

Çok iyi bir eğitim almış olan Hâkim, Arapça ve Farsçaya vâkîf olduğunu eseri şerh ederken Farsça şiirlerden tercüme yeni Türkçe şiirler yazarak ispatlamıştır. Hâkim tarafından 7 mısra, 43 beyit, 1 gazel, 2 kıt'a, 7 rubai orijinal dilinde verilmiştir. Bu şiirlerin eser içerisinde tuttuğu yer % 25,7'dir.

Risâle mensur / manzum iç içe bir metinden oluşmaktadır. Eserdeki toplam şiir sayısı 177'dir.

Divan edebiyatında vezin, önemli bir yer tutar. Nazım biçimleri, aruz vezniyle ve aruzun belirli kalıpları kullanılarak yazılmıştır. Hâkim de bu geleneğe uyararak bütün şiirlerini aruz vezniyle ve aruzun en sık kullanılan kalıpları ile yazmıştır. Eserde Türkçe yazılmış olan manzumelerde 15 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Bunlar tabloda gösterilmiştir.

Aruz Kalıbı	Manzume Sayısı
müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün	2
mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün	29
mefâ'ilün / fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün	2
mef'ülü / fâ'ilâtün / mef'ülü / fâ'ilâtün	2
fe'ilâtün / fâ'ilâtün / fe'ilâtün / fâ'ilâtün	1
fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün	35
fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün	2
mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün	1
mef'ülü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün	2
müfte'ilün / müfte'ilün / fâ'ilün	1
mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün	16
fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün	3
mef'ülü / mefâ'ilün / fe'ülün	1
fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün	18
fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün	2

4.3. Eserin Muhtevâ Özellikleri

Eserimizin konusu aşktır. Sırasıyla aşktan zuhûr edenler, âşık ve maşukun varlığı, aşkın farklı sûretlere bürünmesi, maşukun gayreti, tecellide tekrârin yokluğu, âşık ve maşukun birliği, aşkın zuhûr sebebi olması, fenâ ve bekâ

kavramları, âşık ve maşukun âyine olması, zâhir ve bâtın kavramları, ittihâd ve hulûl kavramları, nûr ve zulmet perdeleri, varlık dâiresi, maşukun gölgesi olan âşık, fiil ve fâil (yapılan, yapan, yaptırın), isti'dâd ve kâbiliyyet, aşkın vücûdun muharrik gücü olması, kalb, gınâ ve fark, tecellî ve çeşitleri, âşıklığın şartı, aşk ateşi, âşığın sıfatları, aşkın mertebeleri, âşığın maşuku murakabesi, âşığın maşukta varolması, âşığın ma'sûğun sıfatlarıyla sıfatlanması gibi hususlarda yazılan *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye* âlemde aslolanın aşk olduğunu ve aşkın her şeye nüfuz ettiğini, aşka dair ne söylene onun içerdiği hakikatleri karşılamasının mümkün olmadığını anlatmaktadır.

Fûsus'ul Hikem'deki 27 fass ve *Leme'at*'teki 27 lem'a gibi bir bölümlenme mevcut olup bahsi geçen 27 bölüm "saniha" olarak adlandırılmıştır. Eserde yer alan bütün bölüm başlıkları ve bu bölümlerin hangi varaklar arasında geçtiğini gösterir tablo aşağıda verilmiştir.

BÖLÜM BAŞLIĞI	BÖLÜM	MÜLAHAZA MUHTEVÂSİ
Hazâ Risâle-i Taşavvufât Te'lîfât-ı Şeyh 'Irâkî Tercüme-i Hâkim Efendi	19a-24b	Aşktan zuhûr edenler
Es-Sânihatü's-Sâniye	24b-26b	Âşık ve Maşukun varlığı
Es-Sânihatü's-Sâlişe	26b-28a	Aşkın farklı sûretlere bürünmesi
Es-Sânihatü'r-Râbi'a	28a-29b	Maşukun gayreti
Es-Sânihatü'l-Hâmise	29b-31a	Tecellide tekrârın yokluğu
Es-Sânihatü's-Sâdise	31a-32a	Âşık ve Maşukun Birliği
Es-Sânihatü's-Sâbi'a	32a-34a	Aşkın zuhûr sebebi olması
Es-Sânihatü's-Sâmine	34a-35a	Fenâ ve Bekâ
Es-Sânihatü't-Tâsi'a	35a-36a	Aşık ve Ma'sukun ayine olması
Es-Sânihatü'l-'Âşira	36a-37a	Zâhir ve Bâtın
Es-Sânihatü'l-Hâdi 'Aşer	37a-39a	İttihâd ve Hulûl
Es-Sânihatü's-Sâniyete 'Aşer	39a-40b	Nûr ve zulmet perdeleri
Es-Sânihatü's-Sâlisete 'Aşer	40b-42b	Varlık dairesi
Es-Sânihatü'r-Râbi'ate 'Aşer	42b-45b	Maşukun gölgesi olan âşık

Es-Sānihatü'l-Hāmisete 'Aşer	45b-46b	Fiil ve Fâil
Es-Sānihatü's-Sādisete 'Aşer	46b-49b	İsti'dad ve Kâbiliyyet
Es-Sānihatü's-Sābi'ate 'Aşer	49b-50b	Aşkın vücûdun muharrik gücü olması
Es-Sānihatü's-Sāminete 'Aşer	50b-52a	Kalb
Es-Sānihatü't-Tāsi'ate 'Aşer	52a-53b	Gınâ ve fakr
Es-Sānihatü'l-'İşrüne	53b-54b	Tecelli ve çeşitleri
Es-Sānihatü'l-Hādī ve'l-'İşrīn	54b-55b	Âşıklığın şartı
Es-Sānihatü's-Sāniyete ve'l-'İşrīn	55b-56b	Aşk ateşi
Es-Sānihatü's-Sāliṣe ve'l-'İşrīn	56b-57b	Âşıkın sıfatları
Es-Sānihatü'r-Rābi'ate ve'l-'İşrīn	57b-58b	Aşkın mertebeleri
Es-Sānihatü'l-Hāmisete ve'l-'İşrīn	58b-59a	Âşıkın maşuku murakabesi
Es-Sānihatü's-Sādisete ve'l-'İşrīn	59a-60a	Âşıkın maşukta varolması
Es-Sānihatü's-Sābi'ate ve'l-'İşrīn	60a-63a	Âşıkın maşukun sıfatlarıyla sıfatlanması

4.4. Nüşanın Derkenarları

Eserde [21-a], [52-a], [57-a] numaralı bölümlerde aşağıdaki musahabet mührü vardır.

El-Kitāb-ı Mevkūfe Eş-Şeyh

El-Halvetiyyü 'l-Hāfizu 'l-Kur 'ān

Muhammed Rizāe 'd-dīn Üsküdār

Bedrgāh Ümmī Aḥmed Efendi Kıdduse

Sırrahū fi 'l-Üsküdār Şalla 'l-lāhu

Te 'ālā 'ani 'l-ekdār 306

Eserin derkenarlarında; Erzurumlu İbrahim Hakki'ya ait tefvîznâme isimli şiir ile *buyur* redifli şiir, Eşrefzâde'ye ait *oda yanar* redifli şiir, Nakşî Ali Akkirmani'ye ait ârifâne bir gazel, Sezâyi Hazretlerinin mektûbâtı ve son olarak devrinin önde gelen mutasavvıflarından Ebu Said Ebu-l Hayr ile İbni Sinâ'nın müzakerelerine atfen bir ibâre mevcuttur.

4.5. Transkripsiyonlu Metin

Metin çevirisi ve incelemesi Eski Türk Edebiyatı çalışmalarında önem arz eder. Bu sebeple metnin anlaşılması, değerlendirilmesi, metinde kullanılan terminolojinin Lema'at ile benzeşen ve ayrılan yanlarını ortaya koyabilmek açısından yirmi yedi bölümden oluşan metnin ilk bölümü transkribe hâliyle aşağıda verilmiştir. Eserin tamamı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Hazâ Risâle-i Taşavvufât Te'lîfât-ı Şeyh 'Irâkî Tercüme-i Hâkim Efendi

Bismillâhirrahmanirrahîm

Hamd u şenâ-yı bî-nihâye-i sermedî ol Hudâ-yı bî-zevâl-i ezeli ve ebedîye olsun ki Hürşîd-i cihân-tâb-ı te'ayyün-i evvel olan rüy-ı habîb-i ekmel ü ecmelin envâr-ı tecelliyyât-ı cemâlî ile ârasta idüb eş'îâ-yı leme'ât-ı hubb-ı zât-ı bedîdâr ve gâyat-ı bî nihâyât-ı kemâlâtını anda müşâhede ve izhâr buyurmağla nûr-ı sürûr u hubûr u ictibâ ile vâsıl-ı cemî'-i bahtın ve zühûr olup derîce' vü âdem لم يكن شيئاً مذكوراً henüz perde-ber-endâz-ı zühûr olmamış ve nûn-ı kaleminden şaheif-i levh-i maḥfûza bir harf nigâşte-i birûza olmamış idi ki ol mazhar cümle-i kemâlâtı kenz-i vücûd ve miftâh-ı hazâ'in-i cûd u kıble-i vâcid ü mevcûd u şâhib-i livâü'l-ḥamdü'l Maḥâmu'l maḥmûd idi ve lisân-ı mertebe-i 'azîmeleri bugün imdâd-ı mâye-i eş'âra kerem buyurulur.

Beyt

و ائى و ان كنت ابن آدم صورة

فلى فيه معنى شاهد بابوتى

Şi'r

(mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün)

Bakılsa Âdemiñ ferzendiym şüretde ammâ kim
Übüvvet olduğı zâtumda meşhûd u muḥarrerdîr

Belî evlâd-ı âdemden bulundum rûy-ı zâhirde
Haķîkatde velîkin mertebem a' lâ vü ber-terdir

Cemâlüm kendi mir'ât-ı vücūdumda göründükçe
Cihân ser-tâ-ķadem kendi cemâlümde muşavverdir

Benim çarh-ı zuhūruñ âfîtab-ı 'âlem-ârâsı
Baña zerrât-ı 'âlem şübhe yokdur cümle mazhardır

Haķîkatde nighdâran-ı mâ' nadır baña ervâh
Daħi eşbâh-ı insi hep nümüdârân-ı peykerdir

Muħîṭ-i feyzimüñ bir reşhasıdır kevser ü deryâ
Basîṭüñ nûrina nûr-ı vücūdum berķ-i enverdir

Cihânda ferşden tâ 'arşa dek her zerre kim vardır
Benüm ħurşîd-i envâr-ı zamîrümde münevverdir

'Aceb pür-nûr olurdu ref' idersem kendi kendimden
Şifâtüñ perdesin kim ol ħacib dâ'im mükerrerdır

Nedür bildik mi Ħızriñ içdiği ser-çeşme-i ħayvân
Çekîde cüy-ı feyzimden benim bir kaçre kevserdir

Dem-i 'İsâ ki andan mürde oldu zinde-i ħâkî
O demde nefhâ-i feyzümde olmuş rûh-perverdir

Muħaşşal cümle esmâ mazharıyam nûr-ı îcâdım
Benüm ol ism-i a'zam kim vücūdum zât-ı mazhardır

صلى الله عليه و على آله من النبیین و الصّدّيقين و الشهداء و الصّالحين آمين

Ammâ ba'd lema'ât-ı Ħazret-i Şeyh-i 'Irâķîniñ Esrâr-ı Tevhîdiyyesinde bu za'îf nâ-tüvân Ħâkim-i kemîne-i erbâb-ı 'irfân kelime-i çend ber-sebîl-i tercemâni-i sevâniḥ-i erbâb-ı 'aşķ u maḥabbet zebân-ı vaķt üzere imlâ vü terceme vü inşâya ibtidâr eyledim ki tâ her 'aşıķıñ âyine-i ma'şûķ-nümâsı ola yoḥsa meretebe-i sultân-ı 'aşķ güncide-i fehm ü beyân olup pîrâmen-i serâ-perde-i celâline tâ'ir-i endîşe-resîde vü çeşm-i şühüd ve her mevcüd sâha-i 'azametin idrâk ve zîde olmaķ mutaşavver deĝildir.

Kit'a

(mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün)

Münezzeh dâmen-i 'aşkı muḳaddes dest-i vuşlatdan
Daḫi evşâf-ı cem' ü fark u keşretten mu'arrâdır

Ne şikem hayta-i fehm ü hıreddeden hâric olmuşdur
Anuñ idrâk ü zabtı neyl ü himmetden müberrâdır

Tutuḫ-ı 'izzetle muhtecib ve kemâl-i istignâ ile müteferrid ü muḡayyeb şıfât-ı hâceb-zâtı ve münderic-i zâtı ve 'âşık-ı cemâli yine envâr-ı celâli ve münderic-i celâli 'ale'd-devâm kendi kendi ile cilve-dâr-ı 'aşḫ olup her laḫza perde-ber-endâz-ı rüy-ı ma'sûḫu ve her nefes nâle-dârî-i 'âşıkîde mütecellî-i zuhûr olur.

Şi'r

(fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün)

'Aşḫdır perde-nevâz-ı süz-ı sâz
Âşık ister ki işide âvâz-ı râz

Her nefes bir naḡme-i dīgerdedür
Her zamân bir nâleyi eyler firâz

Cümle 'âlemdir şadâ-yı naḡmesi
Kim işitdi böyle bir şavt-ı dirâz

Âḫir esrârı cihâna oldu fâş
Nâle iden kimse itmez ketm-i râz

Her zebân-ı zerre sırrıñ fâş ide
Ben niçe ḡammâz olam ey şâh-ı nâz

Her zamân her zebân ile kendi râz-ı sırr-ı be-mührün kendi sem'ine söyler ve her dem her ḡuş ile kendi süḫanın kendi zebânından işidir ve her laḫza her dīde ile kendi ḫüsnini kendi dīdesine 'arz ider. Ve her ân her rüy ile kendi vücûdına kendi şühûdına cilve vü temâşâyâ ruḫşat virir.

Mışra'

(mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün)

Zebânımdan işit evşâfın ol maḫbûb-ı ra'nânıñ

Beyt

(mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün)

Benümle söyleşür her nâtık u şâmit zebânından
Dü çeşm ü ğamzedden her lahza şarf-ı ebruvânından

Mışra'

(mefâ'îlün / fe'ilâtün / mefâ'îlün / fe'ilün)

Bilür misin ne didi gūşuma nihānıce

Şi'r

(mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün)

Benim ol 'aşk kim kevn ü mekânım âşikâr olmaz
Benim 'Anqâ-yı mağrib kim nişânım âşikâr olmaz

Dü kevnî ğamze vü ebrüm ile şayd eyledim ammâ
Velî zâhirde hîç tîr ü kemânım âşikâr olmaz

Belî her zerreden ben âfitâb-âsâ zühür itdim
Velî ğayet zühûrumdan 'ayânım âşikâr olmaz

Menem kim her zebân-ı zerreden şenvâ vü gūyâyım
'Acebdir kim yine gūş u zebânım âşikâr olmaz

Ne kim var ol benim yok ğayrı 'âlem zıllım olmışdur
Zühür-ı âsumânım âhterânım âşikâr olmaz

Ma'lûm buyurula ki zikir olınacak sânihada bir sultân-ı haqîkate îmâ olunacaqdır ki anıñ 'unvân-ı şerîfî 'aşk ile işâret olunup ol haqîkatıñ etvâr-ı edvârda seyri ve merâtib-i istidâ' vü istikrârda seferi ve şuver-i me'ânî vü haqâyıkda zühuru ve kisvet-i 'âşık u ma'sûkda bürüzu ve 'âşıkıñ ma'sûkda 'aynen inşivâsı ve ma'sûkuñ 'âşıkda hükmen inzivâsı ve ikisiniñ de satvet-i ehadıyyetde cem'en indirâcı muhaqqak olup bu indirâcda fark-ı 'ayn-ı cem' ve fetk u ratk ve nür-ı müstetir nevr ü zühür muntavî-i zühür ve mâ-verâ-yı sırr-ı edkât-ı 'izzetden nidâ-yı الاكل شئى ما خلا الله bātıl zemzeme-i firâz-ı ehadıyyet olup جَلَّ جلاله و عم نواله و لا هو الله الواحد القهار ilm-i efrâz-ı sâha-i maḥv-ı zılâl ü âşâr olur. جَلَّ جلاله و عم نواله و لا هو الله الواحد القهار mâ sabakda fi'l-cümle tafşîli budur ki 'aşk ile işâret olunan haqîkat-i

münezzeh cemi' -i ta'ayyünâtdan münezzeh ve mu'kaddesdir. Aña gâh vücûd-ı mutlak gâh hakikatü'l-ḥakāyık gâh 'āşık dirler. Mümkün aña maẓhar olduḡda ve gâh ma'şûk dirler. Mertebe-i Vācibü'l-Vücübıyyetde mülâḫaza olunduḡda ki işlâḫda münākaşa olmaz. Ve anıñ eṭvārı 'ālem-i rūḫānī ve edvārı 'ālem-i cismānīdir. Seyr ü seferi olup mertebe-i emānet ve mertebe-i ḡarārda ki meşelā insān 'ilmden 'ayna geldikde ḡalem ü levḫ ü 'arş ü kürsī-i eflāk ü 'anāşır-ı erba'a mevālīd-i şelāseye dek bī-ḡarārdir. Buña seyr-i evvel ve seyr-i emānet ta'bīr olunur. Raḡm-ı mādere geldikde ḡarār ider. Bu ḡarār üzre 'ālem-i vaḫdete vārınca müterakḡı olur. Sefer-i şānī ta'bīr olunur ve yine 'ālem-i insāna gelince tedennī üzere olur. Sefer-i şālīş ta'bīr olunur. Ve daḫī ol 'āşık-ı pāk ü mu'kaddes 'ālem-i esmā vü şıfātından ibāret olān ma'nā şüretinde ve 'ālem-i şehādet ü mişālden ta'bīr olunān ḡakāyık şüretinde zāhir olur ve 'ālem daḫi beş kısımır.

Evvel 'ālem-i me'ānī ki aña 'ālem-i ḡayb dirler.

İkinci 'ālem-i cismānī ki aña 'ālem-i şehādet dirler.

Üçüncü bu iki 'ālem meyānında ki aña maḡām-ı insān-ı kāmīl dirler.

Dördüncü 'ālem-i ḡayb ile maḡām-ı insān-ı kāmīl meyānında ki aña 'ālem-i ervāḫ dirler.

Beşinci maḡām-ı insān-ı kāmīl ile 'ālem-i şehādet meyānında ki aña 'ālem-i mişāl dirler. Ve bu 'avālim-i mezāhir-i 'aşḡdır. Ve gâh olur ki 'āşık u ma'şûk şüretinde cilve-ger-i zuhūr olup 'āşık ref'-i ta'ayyün ile kendüligin maḡv ide ma'şûk olup ḡatre deryāya düşse maḡv olduḡ gibi buña ḡurb-ı ferā'iz ta'bīr olunur. Ve eger ma'şûk 'āşık ile ma'ıyyet ü ittihād eylese buña ḡurb-ı nevāfil ta'bīr olunur. Cezbeleri sülûkden mu'kaddem olup tecellī-i 'aşḡa maẓhar olanlar 'aşḡıñ āleti olur.

سمع الله لمن حمده و ان الله ينطق على لسان عمر سبحانى ما اعظم شانى gibi ki ḡurb-ı ferā'izdir. Ammā cezbeleri ba'de's-sülûk olsa ve na'il i tecellī'-i 'aşḡ olsalar 'aşḡ bī-reng ol 'āşıkā ālet olur.

كنت سمعه و بصره و يده و بى يبطش الى آخره ki ḡurb-ı nevāfildir. Kısm-ı evvel a'lādır bu maḡāmlarda düḡānegī-i 'āşık u ma'şûk ref' olup 'ālem-i eḡadiyyete rücū' ider fark u cem' olur. Fetḡ u retḡ olur. Nūrda müstetir ve zuhūrda maḡfī olur. Maḡām-ı vāḫidiyyet nūr olup eḡadiyyet andan enver olduḡ meşelā nūr-ı çerāḡ zıyā-pāş iken āfitāb ṡulū'unda zıyāsı muẓmaḡill ü mütelāşī olmaḡ gibidir. Vücûd-ı 'aşḡ-ı bī-hemtānīñ ḡahramān-ı ferdāniyyet ve ḡayret-i eḡadiyyeti kendi vücûdundan ḡayrı şey'e vücûd virmez. Māhiyyāt-ı mümkünine pertev-i vücûd-ı mutlak ve zıll-i Ḥaḡḡ olur. Tecellī-i zāt ile maḡv u muẓmaḡill olsa ما خلا الله الا كل شىء ما خلا الله üzere الباطل medlülü üzere الكل شىء ما خلا الله الواحد القهار

zemezme-i şadâ-yı müntehâ-yı cümle-i âşâr olur. Fe' fhem 'aşık u ma'sûk 'aşkıdan müştak olup 'aşk kendi lâ-mekân serây-ı 'izzetinde ta'ayyünden münezzeh ve harîm-i satvet-i ehadîyyetinde butûn u zuhûrdan muğaddesdir. Belî izhâr-ı kemâl-i cemâl-i pâki için ki 'ayn-ı zâtı ve şîfâtıdır. Âyîne-i 'aşıkıyyet ü ma'sûkıyyetde kendi zâtına cilvede 'arz-ı kemâl ü âşâr u hüsn-i zâtîsin kendi zât-ı bâ-kemâline izhar idüp nâzırıyyet ü manzûriyyet haysıyyetleri ile nâm-ı 'aşık u ma'sûk nümüdâr ve zâhiri bâtına 'arz eyledikde âvâze-i 'aşıkı bedîdâr ve na't-ı tâlîbiyyet ü ma'tlûbiyyet âşikâr oldı ve bâtını zâhire 'arz eyledikde nâm-ı ma'sûka perde-endâz-ı ruhsâr ve nisbet-i ma'tlûbiyyet mesned-nişîn-i kâr u bâr oldu.

Kıt'a

(fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün)

Cümle hep bir 'ayndır bir zerre yok kim gayr ola
Çünkü ol 'ayn oldu zâhir cümlesi ağıyar olur

Ey ki oldu bâtınıñ ma'sûk u 'aşık zâhiriñ
Şübhe yok 'âlem seniñle zıll-ı hest âşâr olur

Kıt'a

(müstefilün / müstefilün / müstefilün / müstefilün)

'Aynı ki vardı 'aşk idi yoğidi 'aynı zerreniñ
Çün zâhir oldu mazharı bildiler ağıyar olduğun

Ey zâhiri 'aşık olan kim bâtınıñ ma'sûkdur
Ma'tlûbu kimse gördi mi hiç talebkâr olduğun

Sultân-ı 'aşk rüy-ı celâlet-tavrı ma'sûkîde kendi cemâl-i bâ-kemâlin müşâhede için âyîne-i 'aşık ve rüy-ı 'aşıkîde kendi esmâ vü şîfâtın görmek için âyîne-i ma'sûk olup dîde-i şühûd-ı zâtîsinde ol meşhûd-ı vâhîdden gayrı şey'-i âhar yoğdur lâkin iki âyîne bir rüy zâhir olsa her âyîne rüy-ı dîger-nümâ-yı bedîdâr olup birbirinden imtiyâz zâhir olur.

Beyt

فما الوجه إلا واحدٌ غير أنه

إذا أنت اعددت المرايا تعدداً

Şi'r

(fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün)

Rûy bir ammâ ki birkaç âyîne
Eyledi keşret mürâyâdan zühûr

Şems bir her-câyî pertev-pâş ola
Zann idersin kim ta'addüd itdi nûr

Âb bir geh kaṭre gâhî cûy olur
Gâh seyl u ḳulzüm ü mevc ü buḫûr

Rubâ'î

(mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün)

Niçe ğayr ola çünkim her ne kim var
Odur 'ayn u dîğerdür lebs ü eṭvâr
Zuhûr ağyâr [u] bâṭın 'ayn-ı vâhid
Hülûl u ittiḫâd olmaz bedîdâr

Beyt

قد تخللت مسلك الروح منى

فلذا سمى الخليل خلي لا

SONUÇ

Çalışmamızda tasavvuf mefhumuna değinilmiş, ünlü mutasavvuf Fahreddin-i Irâkî ve eserleri hususunda genel bir bilgi verilmiştir. Ardından onun tasavvuf risalesini şerh eden Hâkim Seyyid Mehmed Efendi üzerine çalışma sürdürülmüştür. *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye* kısa bir yapı incelemesi sonrasında transkribe edilerek çeviri çalışması hazırlanmıştır. Irâkî'nin *Leme'ât* isimli eseri ile incelediğimiz eserin benzer yönleri tespit edilmiştir. Gerek eser üzerinde yaptığımız inceleme, gerekse katalog araştırmalarımız neticesinde eserin; 1162/1748 senesinde 29 satır, 1b-23a arasına, ta'lik hatla istinsah edilmiş İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin nr. T.Y. 784/1'de; 1317/1899 senesinde 17 satır, 36 varak, rik'a hatla istinsah edilmiş İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin nr. T.Y. 1513'de; 17 satır, 19a-63a arasına nesih hatla yazılmış Ankara Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 3541/2'de; 36 varak,

rik'a hattıyla yazılmış M.Ü. İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler Ktp. nr. 275'de ve 38 varak 16 satır rik'a hattıyla yazılmış İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Ktp. Hüseyin Kocabaş Kitaplığı nr. Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonu Yaz. 132'de kayıtlı olmak üzere beş nüshasına rastladık. Nüshalar arasında bâriz farklılıklar bulunmamakla birlikte yazısı en okunaklı ve başlıkları en açık olan Milli Kütüphane'de bulunan nüsha üzerinde çalışmayı uygun gördük. Nüshaların şârihce Terceme-i Sevânih olarak adlandırılması, Irâkî'nin Lemaati yazarken İbn-i Arâbî'ye ait Fûsus'ul-Hikem kadar Gazzâlî'ye ait *Sevânih'ul Uşşâk* etkisinde de kalmış olabileceğini göstermektedir. Nitekim *Sevânih'ul Uşşâk*'da aşkın maveraî mahiyeti, sevgilinin ilâhî nitelikleri ve aşığın ruhî durumu ve psikolojisi konu edilmiştir. Başka bir ifadeyle Sevânih'in üzerinde durduğu asıl konu 'aşk'tır. Tıpkı *Leme'ât*'ta olduğu gibi... *Leme'ât* yüzyıllardır şerhedilen tasavvufî bir eserdir. Bu eserin bilinen onlarca şerhine ulaşmakla birlikte içlerinde kendi çalışmamızın konusu olan Hâkim Efendi'nin çevirisi yapılmış bir şerhine rastlayamadık. *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye* döneminin kültürünü, Irâkî'nin intisap ettiği tasavvuf ehlinin dünyayı ve varlığı aşkla yorumlayışını yansıtırken aynı zamanda şârih Hâkim Mehmed Seyyid'in başarılı yorumunu da ortaya koymuştur. Binaenaleyh Hâkim'in bu eseri yeni ve başarılı bir Lema'at şerhinin daha ortaya çıkmasına vesile olacağı gibi Hâkim'in fikri ve edebî kişiliğinin anlaşılmasına da önemli bir katkı sunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AHMED EL-GAZZÂLÎ, (1942). *Kitâb-ı Sevânih* (Haz: H. Ritter), İstanbul: Matbaa-i Maârif.
- ARBERRY, A. J. (1939). *Ussak-name*, Oxford.
- BABİNGER, Franz (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*, (Çev: Coşkun Üçok), Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay.
- BAYBURTLUGİL, Nurettin (1985). "Fahreddin Irâkî Istilâhât-ı Ehl-i Tasavvuf", *Marmara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 3, İstanbul.
- BURSALI, Mehmed Tahir (2000). *Osmanlı Müellifleri*, C.II, Ankara: Bizim Büro.
- ÇİME, Muhammed Ahter (1996). "Berresî Şurûh-ı Lemaât-ı Irâkî", *Maârif*, c. XIII, Sayı: 2, ss. 48-79.
- ÇAĞLAYAN Pelin Seval; DEĞİRMENÇAY Veyis (2017). "Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Tamlama Çeşitleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, ss. 19-36.

- RÂMİZ (1994). *Âdâb-ı Zurafâ*, (Haz: Sadık Erdem), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÜNGÖR, Tahir (2014). *Vak'a-nüvîs Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- HÂKİM SEYYİD MEHMED EFENDİ. *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye*, Millet Kütüphanesi, Yazmalar, 06 Mil Yz A 3541/2.
- İRÂKÎ, Fahreddîn (1377). *Kulliyât-i Şeyh Fahreddîn İbrâhîm-i Hemedânî* (Haz: Sâid-i Nefîsi), Tahran.
- İRÂKÎ, Fahreddîn (1377). *Külliyât-ı Fahreddîn-i Irâkî* (Haz: Nesrin Muhteşem), Tahran.
- İRÂKÎ, Fahreddîn (2011). *Leme'ât Aşka ve Âşıklara Dair*, (Haz: Ercan Alkan/ Çev: Ahmed Avni Konuk) İstanbul: İlkharf Yayınları.
- İRÂKÎ, Fahreddîn (1988). *Lemaat*, (Çev: Saffet Yetkin), İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay.
- İLGÜREL, Mücteba (1997). "Hâkim Mehmed Efendî", İslam Ansiklopedisi, C.15. ss. 189-190.
- İSEN Mustafa; MACİT Muhsin (1992). *Türk Edebiyatında Tevhidler*, Ankara: TDV yay.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2007). *Sûfi ve Şiir*, İstanbul: İnsan Yay.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1953). "Müverrih Vâsıf'ın Kaynaklarından Hâkim Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 5: 71.
- POYRAZ, Yakup (2007). "Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Nazire-i Hilve-i Hâkanî Adlı Eseri", *Turkish Studies*, S. 3, ss. 449-488.
- POYRAZ, Yakup (2009). "18. Yüzyıl Dîvân Şairi Hâkim'in Şiirlerinde Maddî Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8. ss. 345-375
- POYRAZ, Yakup (2008). *Seyyid Mehmed Efendi (Hakim) Yaşamı Edebi Kişiliği ve Divanı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- SAFÂ, Zebîhullâh (2005). *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev: Hasan Almaz), C. 2, ss. 33-34, Ankara: Nüşa Yayınları.
- SÂLİM (2005), *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz: Adnan İnce), Ankara: AKM Yay.
- SÜREYYA, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmanî* (Haz: Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt. Yay.

Şemseddin Sami (1641), "Türk", Kamûsu'l-a'lâm, III, İstanbul.

UZUN, Mustafa (2008). "Risâle", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C: 35, ss. 114-116

UZUN, Mustafa (2012). "Tevhid" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C: 41, ss. 24-26

VURAL, Hanifi (2017). *Lemaat*, İstanbul: Kesit Yayınları.

VURAL, Hanifi (2017). "Irak'tan Anadolu'ya Uzanan Bir Yolculuğun Baki Hatırası: Lemaat", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C: 12, S: 2, ss. 119-128.